ڕۆڵی خستنەسەر لە زاراوەسازیدا

میدیا مراد محەمەدئەمین

ماموستای یاریدەدەر

بەشی کوردی / کۆلێژی زمان / زانکۆی سەلاحەددین

پوخته

لێکۆڵینەوەکە بە ناونیشانی (ڕۆڵی خستنەسەر لە زاراوەسازیدا)یە، کە باس لە زاراوەسازی دەکات، بەتایبەتیش ئەو ڕۆڵەی کە ڕێگای خستنەسەر دەیبینێ لە دروستکردنی زاراوە بۆ زمانی کوردی. ڕێگای خستنەسەر جۆرێکە لەجۆرەکانی دروستکردنی گرێی ناوی، ئەم ڕێگایە توانراوە سوودی لێوەربگیرێ لە بواری زاراوەسازیدا، چونکە زاراوەش خۆی ناوە.

ئەو زاراوانەی بەڕێگای خستنەسەر دروست دەکرێن، وەک هەر وشەیەک یا ناوێکی لێکدراو مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێ، لەکاتی بەکارهێنان و لەناو فەرهەنگیشدا؛ بەڵام جیاوازیی زاراوەی خستنەسەر و وشەی لێکدراو لەگەڵ یەکتریدا لە پێکهاتەیاندایە، بە تایبەتیش زیاتر لە بوار و ئامرازدا خۆی دەنوێنێ.

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە وەسفی شیکارییە کەرەستەی لێکۆڵینەوەکەش زاری کوردیی ناوەڕاستە و نموونەکانیش بە گشتی لە کتێب و فەرهەنگ و فەرهەنگۆکە زاراوەسازییەکانی ئەم زارە وەرگیراون.

لێکۆڵینەوەکەم بێجگە لە پێشەکی و ئەنجام لە دوو تەوەر پێکهاتووە. تەوەری یەکەم: بەناونیشانی (زاراوەسازی)یە کە لەم تەوەرەیەدا باس لە زاراوەسازی و پێناسەی و ڕێبازەکانی وەرگرتنی زاراوە و ڕێگاکانی دروستکردنی زاراوە دەکەم.

تەوەری دووەم: بەناونیشانی (ڕۆڵی خستنەسەر لە زاراوەسازیدا): لەم تەوەرەیەدا باس لە چەمک و پێناسەی گرێ دەکەین، پێکهاتەی گرێی خستنەسەری، هەروەها جۆرەکانی خستنەسەر لە ڕووی واتاوە لەناو زاراوەسازیی زمانی کوردیدا. جگە لەمانە ڕووی لێکچوون و جیاوازیی گرێی ناوی خستنەسەری و زاراوەی خستنەسەری، لەگەڵ زاراوەی خستنەسەری و وشەی لێکدراو خراوەتەڕوو، لە کۆتاییشدا ئەنجامەکانم لە چەند خاڵێکدا پێشکەش کردووە.

وشە گرنگەکان: زاراوەسازی، زاراوە، خستنەسەر، گرێی ناوی، وشەی لێکدراو

پێشەکی:

ناونیشان و بواری لێکۆڵینەوەکە:

لێکۆڵینەوەکە بە ناونیشانی (ڕۆڵی خستنەسەر لە زاراوەسازیدا)یە، کە تیایدا خستنەسەر وەک ڕێگایەک لە ڕێگاکانی زاراوە دروستکردن ڕووندەکەینەوە، هەروەها ئەو ڕۆڵەی کە بینیویەتی و دەیبینێ لە زاراوەسازی لەچوارچێوەی زاراوە دانراو و ڕۆیشتووەکانی زمانی کوردیدا دەخەینەڕوو.

هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە:

کاتێک سەرنجی زاراوەکانی کۆڕی زانیاریم دەدا لەگەڵ زاراوەکانی ناو فەرهەنگۆکە زاراوەییەکان و دوای ئەمانەش تێبینیی ئەوەم کرد، چەندین لە زاراوانەی کە ڕۆژانە دەیابینین و گوێبیستیان دەبین بە زۆری لە قالبێکی دوو وشەیی یا سێ وشەیی... سازکراون، کەچی لەهەمان کاتدا وشەی لێکدراویش نین؛ لەگەڵ ئەوەشدا وەک وشەی لێکدراو، یا هەر وشەیەکی تری ناو فەرهەنگ، ئەمانە ڕۆڵیان هەیە لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ و ئاخاوتنی زمانی کوردیدا.

هەر چەندە ڕێگای خستنەسەر یەکێکە لە ڕێگا چالاکەکانی زاراوەسازی؛ بەڵام بەسەربەخۆیی باسی لێنەکراوە و ئەو زاراوانەی کە بەم ڕێگایەش سازکراون، ئەگەر باسیش کرابن، خراونەتە پاڵ ڕێباز و ڕێگاکانی تری زاراوەسازی، بۆیە بە پێویستمان زانی لە لێکولێنەوەیەکی سەربەخۆدا بناغە و ڕۆڵی بەرهەمداری ئەم ڕێگایە لە زانستی زاراوەسازیدا بخەینەڕوو.

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە وەسفی شیکارییە کەرەستەی لێکۆڵینەوەکەش زاری کوردیی ناوەڕاستە و نموونەکانیش زاراوەی زیندوو و بەکارهاتوون کە بە گشتی لە کتێب و فەرهەنگۆکە زاراوەسازییەکانی ئەم زارە وەرگیراون.

ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەکە:

لێکۆڵینەوەکە بێجگە لە پێشەکی و ئەنجام لە دوو تەوەر پێکهاتووە:

تەوەری یەکەم: تێدا بە شێوەیەکی گشتی باس لە زاراوەسازی و ئەو ڕێبازانەی کە هەیەتی و ڕێگاکانی دروستکردنی زاراوە خراوەتەڕوو. ئەم بابەتانە لەخۆوە دەگرێ (پێناسەی زاراوەسازی ڕێبازەکانی زاراوە وەرگرتن: خواستن و کورداندن و وەرگێڕانی پیتی ، وەرگێڕانی چەمکی و ڕێبازی پێوانەیی و خوازە، ڕێگەکانی زاراوەسازیش، وەک: لێکدان و دارشتن و داتاشین و خستنەسەر.

لە تەوەری دووەمدا: باس لە چەمک و پێناسەی گرێ دەکەین، پێکهاتەی گرێی خستنەسەری لەگەڵ جۆرەکانی خستنەسەر لە ڕووی واتاوە لەناو زاراوەسازیی زمانی کوردیدا. هەروەها ڕووی لێکچوون و جیاوازیی گرێی ناوی خستنەسەری و زاراوەی خستنەسەری، هەروەها زاراوەی خستنەسەری و وشەی لێکدراو دەخەینەڕوو.

خستنەسەر یەکێکە لەڕێگە باو و بڵاوەکانی زاراوەسازی، لەو سەردەمەدا ئەو زاراوانەی لەلایەن لێژنەکان ، کۆڕی زانیاری و ئەو فەرهەنگە زاراوایانەی کە زاراوە بەرهەم دێنن یا تۆماری دەکەن ، ئەگەر سەرنجی زۆربەیان بدەین ئەوە تێبینی دەکرێ، بەشێکی زۆر لەو زاراوانە بەڕێگەی خستنەسەر سازکراون. لەناو قالبی دوو وشەیی یان سێ وشەیی دارێژراون.

بۆیە لەم ڕووەوە زۆر لە وشەی لێکدراو دەچن؛ بەڵام لەبەرئەوەی ڕێگەی دروستکردنیان جیاوازە بۆیە نابێ ئەم پێکهاتانە بڕژێنرێنە یەکتریەوە، یاخود لە بۆتەی ڕۆنان و شیکردنەوەیاندا لەپاڵ وشەی لێکدراودا باسیان لێوەبکرێ، یا لەپاڵ ڕێبازێکی تر شوێنیان بۆ بکرێتەوە.

هەر لەبەرئەمەش بە پێویستمان زانی بەسەربەخۆیی باس لە پێکهاتە و ڕۆڵی ڕێگەی خستنەسەر بکەین، کە ڕێگایەکی چالاکە لە زاراوەسازیدا و لە سەردەمی ئێستادا ئەگەر لە ڕێگەی لێکدان برەوی زیاتر نەبێ کەمتر نییە. ڕێگایەکی خێراتر و باوترە لەناو خەڵک لەبەرامبەر ڕێگای لێکدان لە کاتی دروستکردنی زاراوەدا، هەروەها لەڕووی بڵاوبوونەوەش و بەکارهێنانی هەمان برەوی هەیە. بەئاسانی بەسەر زاری قسەکەراندا دێت و خێرا بڵاو دەبێتەوە بەناویاندا.

تەوەری یەکەم:

زاراوەسازی:

یەکێکە لە زانستەکانی زمانەوانی کارەکی کە بایەخ بەدانان و دروستکردنی زاراوە دەدات، بە گشتی دەتوانرێ لە ڕوانگەی هەموو ئاستەکانی زمان لێکۆڵینەوە لەسەر ئەم زانستە بکرێ. زاراوەسازی: ئەو زانستەیە کە لە پەیوەندیی نێوان چەمکە زانستییەکان و زاراوەکانی زمان دەکۆڵێتەوە و گوزارشتیان لێ دەکات و ناویان بۆ دادەنێت (شەهاب شێخ تەیب:٢٠١٢، ١٠٤-١٠٥) زاراوەسازان و ئەوانەی لە مەترسی مردنی پلەبەپلەی زمان ئاگادارن ڕووبەڕووی لێشاوی زاراوەکان دەبنەوە هەوڵ دەدەن ئەو زاراوانە بکوردێنن، یاخود دایبڕێژنەوە لەبۆتەی ڕێزمانی کوردیدا. لە بنەڕەتدا «زانستی زاراوە واتا دۆزینەوە و هەڵبژاردن و وەرگێڕان و دانانی زاراوە، ئەم زانستە لە سەدەی ڕابردووەوە پەرەی سەندووە. ڕێوشوێنی بۆ دانراوە تا ساڵانی (٦٠)ەکان ئەم کارە بەشێوەیەکی سست و سادەو ساکار بووە» (محمد وەسمان،٢٠٠٤،١٠) لە ناو کورددا؛ بەڵام دوای ئەوەی خوێندن لە ١٤ ی تەموزی ساڵی ١٩٥٨ ەوە، لە زۆربەی قوتابخانەکانی کوردستان کرایە کوردی، بۆیە پێویستیی زاراوە زیاتر برەوی سەند (ڕۆژان نوری عبدالله، ٢٠٠٧،١٥). لە دوای ئەو کاتەوە چەندین لێژنە یا دەستە لە ڕۆشنبیران زاراوەیان داناوە ، هاوکات لەگەڵ ئەمەشدا هەوڵی تاکە کەسی هەر هەیە و دەبینرێ، نەک تەنیا کەسانی زمانەوان و زاراوەسازان، بەڵکو خەڵکانی تر لەناو چین و توێژە جیاجیاکانی ناو کۆمەڵگای کوردیش لێرەو لەوێ زاراوە ڕێکدەخەن و بەکاریش دەهێنرێ.

لە ڕاستیدا ئەو زاراوانەی کە دروست دەکرێن هەر چییەک بێ و لەلایەن هەر کەسێکەوە سەرچاوە بگرێ، لە ئەنجامدا دەبنە هۆی دەوڵەمەندکردن و زیندوومانەوەی زمانی کوردی. بەگشتی ئەو وشە و زاراوانەی کە بەرهەمی نووسەر و وەرگێڕ و زاراوەساز و لێژنەکانن تۆمارکراون و ئەگەر ڕۆیشتبن لەسەر زاری قسەپێکەرانی زمانی کوردی دەتوانرێ بخرێنە ناو فەرهەنگی گشتی زمانەکەمانەوە؛ بەڵام ئەم بەشەی تر کە بەرهەمی خەڵکی ئاسایین و سەر زارەکین دەتوانرێ هەوڵ بدرێ سەرەتا کۆبکرێنەوە و لە فەرهەنگی زاراوەییدا تۆماربکرێن، دواتر تاوتوێ بکرێن، لە قۆناغێکی تردا ئەگەر بینرا شیاو و گونجاوە بۆ بەکارهێنان لە لایەن گشت

چین و توێژەکانی تری ناو کۆمەڵگای زمانەکەمان، ئەو کاتە بخرێنە ناو فەرهەنگی گشتی زمانەکەمانەوە.

زۆر جار پرسیارێک بەخەیاڵمان گوزەر دەکات. ئایا هۆی سەرکەوتنی زاراوەیەک بۆچی دەگەڕێتەوە؟ ئایا مەرجە ئەو زاراوانەی زاراوەسازێک یا زمانەوانێک سازی دەکات بڕوات لەناو خەڵکدا؟ لەوەڵامدا: بێگومان نەخێر، ئەمە لەهەموو کاتێکدا مەرج نییە، چونکە زاراوەسازێک یا زمانناسێک لەبەر ئەوەی لە ڕێزمانی زمانەکەی خۆی زۆر شارەزایە، هەموو هەوڵی بۆ ئەوەیە کە ئەو زاراوانەی سازدەکرێن بەپێی یاسا و ڕێساکانی زمانەکە بێت و دوورنەکەوێتەوە لە قالب و پێکهاتەی زمانەکەی خۆی، لەوانەیە بەشێک لە زاراوەکانی هەرچەندە بەو هەوڵ و بەو وردییە داڕشتووە، کەچی سەری نەگرتووە هەرچەندە لەڕووی پێکهاتە و ڕۆنانەوە هیچ کەموکورییەکی نییە. لە هەمان کاتدا زاراوە هەیە هیچ زاراوەسازێکی ئەکادیمی سازی نەکردووە کەچی لە زاری خەڵکدا جێگەی خۆی کردووەتەوە، ئەم خاڵەش زۆر سەرنجی ڕاکێشام بۆچی زاراوەی یەکەم دوای ئەو هەوڵ و ماندوو بوون و بیرکردنەوە قووڵە، کەچی لە ئەنجامدا سەرنەگرێ؛ بەڵام زاراوەیەکی تر کە لەوانەیە کەسێکی زۆر سادەوساکاری ناو کۆمەڵگا بەسەر زارییەوە داهاتبێت، کەچی زاراوەکەی بڵاو بووەتەوە و سەری گرتووە.

زاراوەساز سەرەڕای ئەوەی قسەپێکەری زمانەکەیە و شارەزاییەکی باشی لە وردەکاریی زمانەکەی خۆی و زمانێک یا چەند زمانێکی تریش هەیە. هەوڵ دەدات لە یاساو ڕێساکانی زمان لانەدات و بە پێوانەی ڕۆنانی وشە ڕەسەنەکانی تری زمانەکەی خۆی زاراوەکان دابڕێژێ؛ بەڵام ئەوەی دووەم کەسێکی ئاساییە و بەسەلیقەی خۆی و بەشێوەیەکی ڕەمەکی بەبێ بیرکردنەوە لە یاسا و ڕێساکانی، یا کێشە و گرفتەکانی، دوو وشە، یا زیاتر بەشێوەیەکی سروشتی و بەبێ گرێ دەردەبڕێ و خەڵکیش دەمودەست بەبێ لێپرسینەوە لەوەی پابەندی چییە و چ نییە لە ڕووی ڕێزمانییەوە، بۆچی وا دەڵێ و بۆچی وانالێ. لێی وەردەگرن و لەمەوە بۆ ئەم، بەرەبەرە دەگوازرێتەوە لە کۆتاییدا دەبێتە زاراوەیەکی بەربڵاو و جێگیر لەناو خەڵکدا.

کەواتە تەنیا کارکردنی زانستییانە بۆ زاراوەسازی بەس نییە، چونکە زمان شتێکە هەڵقوڵاوی سروشتی مرۆڤەکانە زمانەوانەکان هەوڵ دەدەن یاساورێساکانی ئەو شتە سروشتییە بدۆزنەوە. جا هەر زمانە و سروشتێکی تایبەتی خۆی هەیە.

بۆ نموونە: لە زمانی کوردیدا بە شێوەیەکی سروشتی لە بەشێک پێکهاتەکانی وشە لێکدراوەکانی وەک: (ناو+ ئاوەڵناو) بەدوایەکدا دێن، کەچی لە بەشێک لە پێکهاتەکانی تری وشەی لێکدراودا (ئاوەڵناو+ ناو) بەدوا یەکتریدا دێن. واتە بە هەر دوو شێوەکە دادەڕێژرێ. وەك:

ناو + ئاوەڵناو ← (ڕووسوور، چاوسوور، سەرسوور، مێرگەسوور،....)

ئاوەڵناو+ ناو ← (سوورەگوڵ، سوورەماسی، سوورەقوڵینگ،....)

(عەبدولوەهاب شێخانی)

بۆچی هەموو وشە لێکدراوەکانی زمانی کوردی هەمان یاسای دروستبوونیان نەبووە؟ ئایا بەکام شێوەی دروست بکەین باو و بەربڵاو دەبێ؟ ئەگەر بێ ئامراز بێ؟ یاخود ئامرازی (ە،بە،لە...) بەکاربێنین باشتر و گونجاوترە؟ ئەو کەسە ئاسایییانە هیچ بیر لەمانە ناکەنەوە. ناو و ئاوەڵناوەکان دەدەن بەدەم یەکتریدا و بەسەلیقەی خۆیان وشە یا زاراوەیەکی نوێ دادەڕێژن. لەوانەیە هەرگیز بیریان لە ڕۆنانی زاراوە نەکردبێتەوە یاخود پلانێکی پێشوەختەیان دانەنابێ، تەنیا یەک جار لە دەرفەتێکدا ئەمە زۆر بە سفت و سۆڵیش لە زاریانەوە دەرچووبێ.

بە پێویستمان زانی پێناسەی **زاراوە** بهێنینەوە بەمەبەستی ڕوونکردنەوەی چەمکەکەی:

- **زاراوە:** ناوێکی ڕەسەنە لە فەرهەنگی نەتەوەیی کوردییەوە بەپێی ڕێبازێکی وشەسازیی کوردی بۆ مەبەستێکی دیاریکراو لە کۆڕی پسپۆڕێتیدا سازکراوە (شەهاب شێخ تەیب،٢٠١٢ ،١٥٩)

کەواتە **زاراوە:** ناوە نەک بەشە ئاخاوتنێکی تر. پێکهاتەکانی لە ناو فەرهەنگی کوردیدا وەرگیراوە. بە یاسایەکی وشەسازی، واتە: بەپێی یاساکانی زمانی کوردی دانراوە. لەلایەن کەسێک یا دەستەیەک لە شارەزایان .

پۆلینکردنی زاراوەسازی:

گومان لەوەدا نییە ئەوانەی وشیارن لە مەترسی مردنی پلە بە پلەی زمان بەرهەڵستی لەهاتنە ناوەوەی لێشاوی زاراوە دەکەن، کە ئەم دیاردە زمانەوانییە مردنی پلەبەپلەی زمان لە ئەنجامی ئەوەوە سەرهەڵدەدات، کە قسەپێکەرانی زمانێک دەستدەکەن بە بەکارهێنانی وشە و زاراوە نوێیەکانی زمانانی تر، یاخود واز لە وشەی ڕەسەنی زمانەکەی خۆیان دەهێنن و چەندین وشەی زمانێکی تر یا زمانانی تر لە شوێنی وشەکانی زمانی خۆیان بەکاردەهێنن. بەم شێوەیە نەوە لە دوای نەوە دەستبەرداری کۆمەڵ بە کۆمەڵی وشەکان دەبنەوە لە ئەنجامدا ئەو وشە ڕەسەنانە لەبیر دەچنەوە. ئەم دیاردەیە ئەگەر چەند نەوەیەک یا زیاتر بەردەوام بێ بەشێوەیەکی پلە بە پلە زمانەکە دەتوێتەوە و نامێنێ، بۆیە بەو دیاردەیە دەوترێ **مردنی زمان** (محمد داود،٢٠١٧).

زمانەوان و زاراوەسازان بۆ ئەو مەبەستە چەندین ڕێباز و شێوازیان دەستنیشان کردووە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ چەمک و زاراوەی نوێ کاتێ دێتە ناو زمانی کوردی بۆ ئەوەی بتوانرێ بە شێوەیەک لە شێوەکان مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ.

ئەوەی تێبینی دەکرێ لەم خشتەیەدا تا ڕادەیەک هاوبەشی و جیاوازی هەیە هەم لە ناونان و هەم لە پۆلینکردنیان؛ بەڵام بەشێک لە خاڵەکان پەیوەندی بە ڕێبازەکانی زاراوەسازییەوە هەیە، بەشێکی تریشی پەیوەندی بە ڕێگاکانی وشەسازییەوە هەیە.

لێرەدا بەپێویستمان زانی بەشێوەیەکی پوخت و چڕکراوە کۆمەڵێ لەو نووسەرانەی ئاماژەیان بە پۆلینکردنی زاراوەسازی کردووە لە خشتەیەکدا بیانخەینەڕوو:

ناوی نووسەر	کامل بصیر	کامل حسن البصیر	محمد وەسمان	ڕۆژان نوری	جەمال عەبدول	ڕەفیق شوانی	شەهاب شێخ تەیب	کەمال جەلال غەریب
ساڵ	١٩٧٤	١٩٧٩	٢٠٠٤	٢٠٠٧	٢٠٠٨	چ١/٢٠١١	٢٠١٢	٢٠١٢
لەژێر ناوی:	ڕێبازی زاراوەدانان	ڕێبازی دانانی زاراوە	شێوازەکانی گوازتنەوەی زاراوە	شێوازی گواستنەوەی زاراوە	هۆکاری واژەیی و وشەسازی و واتایی	ڕێگای پێکهاتنی زاراوە	ڕێگاکانی دروستکردنی زاراوە	دانان و پێکهێنانی زاراوە
١.	مەجاز	ئاوەڵواتا	واتای نوێ- فراوانکردنی واتا-	واتای نوێ	خواستن (المجاز)	خواستن و ئاوەڵواتا	خوازە (میتافۆر)	ئاوەڵواتا (مەجاز)
٢.	داڕشتن	داڕشتن	دانان: داڕشتن، لێکدان...	دانان: داڕشتن، لێکدان...	داڕشتن	داڕشتن	داڕشتن	داڕشتن
٣.	لێکدان	لێکدان			لێکدان	لێکدان	لێکدان	لێکدان
٤.	داتاشین	داتاشین	داتاشین	داتاشین	داتاشین	داتاشین	داتاشین	داتاشین
٥.		وەرگرتن	وەرگرتن (خواستنەوە)	وەرگرتن (خواستن)	خۆماڵیکردن	وەرگرتن	وەرگرتن	وەرگرتن (کورداندن)
٦.		وەرگێران	وەرگێران	وەرگێران	وەرگێران	وەرگێران	وەرگێران	وەرگێران
٧.		زرەڕێژ				پێوان	پێوانە	زرەڕێژ
٨.						ڕێگای دووبارەکردنەوە		
٩.						ڕێگای سەرە		
١٠.						دەستە وشە (وێنە، ڕێژەی ڕەوانبێژی)		

١١.						ڕێگای چوونە ناویەک		
١٢.						ڕێگای ئەکرۆنۆمی		
لاپەرە	٧٥٣	٤٦	٥٠	٢٢٧	٤٣-٤٢	٢٢٢-٢٠٩	٢٣١	٢٥

ڕێبازەکانی زاراوە وەرگرتن:

زاراوەسازان و زمانەوانان و وەرگێڕان دەتوانن سوود لە ڕێبازەکانی زاراوەسازی وەربگرن بەیەکێک لەو دەروازانەوە پێشوازی لە چەمکی نوێ یا زاراوە بیانییەکان بکەن؛ چونکە کاتێک کۆمەڵگەی زمانی ڕووبەڕووی زاراوەی نوێ دەبێتەوە یا زاراوەکە وەک خۆی وەردەگرن هیچ گۆڕانکارییەکی بەسەردا ناهێنن، یا ئەوەتە زاراوەکە دەکەوێتە ژێر کاریگەریی دەربڕینی کۆمەڵگاکە و خەڵکەکە زاراوەکە دەگونجێنن لەگەڵ درکاندنیان، یا ئەوەتە زاراوەسازان و خەمخۆرانی زمان چەمکی زاراوەکە وەردەگرن و بەجۆرێک لە جۆرەکان جارێکی تر، زاراوەکە لە بۆتەی زمانی کوردیدا دادەڕێژنەوە.

بۆیە لێرەدا پێناسەی دیارترین ڕێبازەکانی وەرگرتن و داپینکردنی زاراوە بۆ زمانی کوردی دەخەینەڕوو :

١- **خواستن:** «گوازتنەوەی زاراوەکە بە بێژەوی خۆیەوە (بێژەوی بیانی) بۆ زمانی کوردی» (محەمەد وەسمان،٢٠٠٤،٥٠). نووسەر مەبەستی لەو پێناسەیە ئەوەیە کە زاراوەکە وەک خۆی کە چۆن دەبێژرێ، یاخود دەردەبڕێ لە زمانە بیانییەکەدا، هەر بەم شێوەیە وەردەگیرێ و دەگوازرێتەوە بۆ ناو زمانی کوردی.

ئەم دیاردەیە دەمێکە باوە و نووسەران و خەڵکێکی زۆر زاراوەکان دەقاودەق وەک خۆی چۆنە لە ڕووی درکاندنەوە لە زمانە بنچینەکە بەو شێوە وەردەگیرێ و بەکاردەهێنرێ؛ هەر ئەوەندەیە بە ڕێنووسی کوردی دەنووسرێتەوە، کە ئەم دیاردەیە لەکاتی وەرگرتنی زاراوە جیهانییەکان زۆر بەدی دەکرێ؛ بەڵام ئەگەر خەڵک و

زمانەوانان ئەم شێوازەی وەرگرتن- خواستن- یان بە ڕێژەیەکی زۆر بەکارهێنا، مەترسی هەیە بۆ لەناوچونی زمانی کوردی. نموونەی زاراوەی خوازراو وەک :

((تەلیسکۆپ، ڕادار، پرۆتین، سینەما، حەج، زەکات...))

٢- کوردانذن: بێژەی زمانێکی تر... بەگۆڕینێکی تایبەتیی ئەوتۆ، کە لەگەڵ دەستووری دەنگی (صوتی)... زمانی کوردیدا بگونجێت، بگوێزرێتەوە سەر زمانی کوردی. (کەمال جەلال غەریب،٢٨،٢٠١٢) لەم بارەدا زاراوەکە وەک خۆی وەردەگیرێ؛ بەڵام بۆ ئەوەی لەگەڵ دەربڕینی زمانی کوردیدا بگونجێندرێ هەندێ گۆڕانی دەنگسازی بەسەردا دەهێنرێ، وەک:

((مەکینە، پاتری، پلایس، کۆمپیتەر، جوملاستیک، عەروز، کەوسەر ...))

٣- وەرگێڕانی چەمکی: ((لەم وەرگێڕانەدا وەرگێڕ واتاکە لە دەقە بنەڕەتییەکەوە وەرئەگێڕێ بێ ئەوەی پێکهاتنی ڕێزمانیی زمانە بنەڕەتییەکە وەربگێڕێ، ئەم واتایەش بەپێی یاسا و دەستوور و پێکهاتنی زمانی دووەم دائەڕێژرێ.))(غازی فتاح وەیس،٥٤،١٩٨٤) ئەم جۆرە بریتییە لە تێگەیشتن لە چەمک و پێناسەی زاراوەکە لەزمانە بیانییەکەوە داڕشتنەوە لە زمانی کوردیدا، ئەم ڕێگایە ڕێگایەکی زۆر زانستییانەتر و سەرکەوتووترە زاراوەسازان زۆر بەلایانەوە پەسەندترە لە ڕێگاکانی تر. وەرگرتنی چەمک : چەمکی زاراوەکە هەڵدەهێنجرێ و دواتر لە زمانی کوردیدا دادەڕێژرێتەوە؛ بەڵام ئەگەر زاراوەساز لەم هەوڵەیدا سەرکەوتوو نەبوو، یا گونجاو نەبوو پەنا دەباتە بەر ڕێبازەکانی تر.

البلاغة: ڕەوانبێژی

airman: فڕۆکەوان

Octagon: مثمن: هەشت پاڵوو

٤- وەرگێڕانی پیتی (وشە بە وشە): ((لەم وەرگێڕانەدا وەرگێڕ واتا و پێکهاتنی ڕێزمانی لە زمانە بنەڕەتییەکەوە وەرئەگێڕێتە سەر زمانی دووەم. لێرەدا وشەیەک ئەگۆڕێتەوە بە وشەیەکی دیکە)) (غازی فتاح وەیس،١٩٨٤،٥٣-٥٤) ئەو وشەیە یا چەند وشەیەی زاراوەکە وەردەگێڕێتە سەر زمانەکە؛ بەڵام لە یەکێک لە بۆتەکانی ڕێزمانی

کوردیدا دایدەڕێژێتەوە. ئەو زاراوانەی لە وشەیەک یا زیاتر دروست بوون هەندێ جار دەگونجێ و شیاوە کە وەرگێڕانی پیتی بۆ ئەنجام بدرێ واتە بەرامبەر بە هەر وشەیەک لە زمانەکەی تر وشەیەکی زمانی کوردی بەرامبەری دەوەستێ؛ بەڵام ئەم شێوەیە سەرکەوتوو نییە، بۆ وەرگێڕانی هەموو زاراوەیەک، بەڵکو تەنیا بۆ بەشێک لە زاراوەکان دەتوانرێ ئەم ڕێبازە پەیڕەو بکرێ.

blind spot: کوێرە پەڵە

cosmic rays: تیشکی گەردونی

seismology: بوومەلەرزەزانی

جاری واش دەبێ زاراوەیەک دوو زاراوەی بەرامبەر دەوەستێ بەهۆی جیاوازی لە بیرکردنەوەی زاراوەسازان لە کاتی وەرگێڕاندا وەک ئەم نموونانە تێبینی دەکرێ:

العصر الحجري القديم: چاخی بەردینی کۆن ، چەرخی کۆنی بەردین

علم الاجتماع : کۆمەڵناسی، کۆمەڵزانی

زوایا ربعیة: گۆشەی چوارەکی، چارەکە گۆشە، چواریەکە گۆشە

٥- **ڕێبازی پێوانەیی:** بناغەیەکە...لەبەر رۆشنایی ئەودا، هەموو دەستوورەکانی زمان و داڕێژراوەکانی وشە و واتاکانی واژە بنیات دەنرێ، هەروەها بناغەیەکە وەکو پێوانە و تەرازوو وایە بەدەست زمانەوانەوە (کەمال جەلال غەریب،٢٠١٢،٦٦). زاراوەساز هەندێ جار بە ڕێبازی وەرگێڕانی چەمکیش دڵی ئاو ناخواتەوە، هەرچەندە لە چەمکی زاراوەکەش بەتەواوی هوشیارە، کەچی ڕوودەکاتە بۆتەی وشە ڕەسەنەکانی کوردییەوە و لەسەر بنەمای یاساکانی ئەوانەوە زاراوەکە سازدەکەن.

خوێدان، شەکردان، ئاگردان : هێلکەدان، منداڵدان

چایخانە : کتێبخانە، چاپخانە، دەرمانخانە

سێگۆشە (triangle) : چوارگۆشە (square)

٦- خوازە: بریتییە لە بەکارهێنانی وشەیەک بۆ گەیاندنی واتایەک جگە لەواتا بنەڕەتییەکەی (محمد علي الخولي،١٩٨٢، ١٦٨). ئەمە نە وەرگێڕانی چەمکییە و نە وەرگێڕانی پیتی. بەڵکو زمانەوان و زاراوەسازان بەدوای خواستنی وشەیەکی ڕەسەن و

بەکارهاتووی ناو زمانەکەی خۆیاندا دەگەڕێن بۆ مەبەستێکی تر و بەواتایەکی نزیک لە واتا بنەڕەتییەکە جارێکی تر بەکاری دەهێننەوە. خوازە: واتە وشەیەکی کوردی دەخوازن بەرامبەر بەو زاراوە نوێیە تاوەکو بەکاربێت؛ بەڵام ئەم ڕێبازە ناچالاکترین ڕێبازی زاراوەسازییە لەناو زمانی کوردیدا، لە چەند نموونەیەکدا بەرچاو دەکەوێ، وەک:

الدائرة: (بازنە) بەرامبەری لە کوردیدا بەکاردێ کە لە بازنی دەستەوە کە خڕە وەرگیراوە بۆ واتا و مەبەستێکی تری نوێی زانیاریی ئەندازەیی.

یا لە Telegraph : **برووسکە**

یاخود لە **جهاز**: **apparatus: دەزگا**

کەواتە ڕێبازەکانی **زاراوە وەرگرتن: بریتییە لە شێوازی مامەڵەکردن لەگەڵ چەمک و زاراوە نوێیەکان**؛ بەڵام دواتر هەر یەکەو لەو ڕێبازانە دەڕژێنەوە ناو ئاستێک لە ئاستەکانی زمان ، واتە هەر ڕێبازێکیان پەیوەندییان بە ئاستێک لە ئاستەکانی زمانەوە هەیە. بۆ نموونە: کورداندن دەڕژێتە ناو ئاستی دەنگسازی یا بەشێکی زۆر لە ڕێبازەکانی تری زاراوەسازی دەڕژێنەوە ناو ئاستی وشەسازی لەوێشدا لەو چەند ڕێگایەی کە بۆ سازکردنی زاراوە لەبارە، بە یەکێک لە ڕێگاکان زاراوەکە ڕۆدەنرێ.

بۆ نموونە: زاراوەیەکی وەک : **((الجامعة))**: زاراوەکە بە ڕێبازی وەرگێڕانی چەمکییەوە هاتووەتە ناو زمانی کوردییەوە کە زاراوەی **((زانستگا، گەلەکۆلێج، زانکۆ))**ی لە بەرامبەریدا بەکارهێنراوە، کە هی یەکەمیان بە ڕێگەی داڕشتن، هی دووەمیان بە ڕێگەی لێکدان و هی سێیەمیان بە ڕێگەی داتاشینەوە سازکراوە.

یاخود زاراوەیەکی وەک : **((right angle))**: زاراوەکە ڕێبازی وەرگێڕانی پیتی (وشە بە وشە)وە هاتووەتە ناو زمانی کوردییەوە کە زاراوەی **((گۆشەی ڕاست، گۆشەی وەستاو))** لەگەڵ **((ڕاستەگۆشە ، گۆشەوەستاو))** ی لە بەرامبەریدا بەکارهێنراوە، کە زاراوەکانی جووتە کەوانەی یەکەمیان بە ڕێگەی خستنەسەر و هی دووەمیان بە ڕێگەی لێکدان سازکراوە.

ڕێگاکانی زاراوە دروستکردن:

زمانەوانان و زاراوەسازان چەند ڕێگایەک دەگرنەبەر بۆ دروستکردنی زاراوە کە لەلایەن چەندین نووسەرەوە باسیان لێکراوە؛ بەڵام لە دانان و داڕشتنیاندا دەبێ پابەندی سروشتی زمان و ڕێزمانی کوردی بن.

بە شێوەیەکی گشتی ئەم ڕێگایانە لە یاساوڕێسا ڕەسەن و هەڵێنجراوەکانی زمانی کوردییەوە سەرچاوە دەگرن، بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرێ لای نووسەران زیاتر جەخت لە دوو ڕێگەی چالاک و بەرهەمداری وشەسازی کراوە و دەکرێ کە ئەوانیش (ڕێگەی داڕشتن و ڕێگەی لێکدان)ن، ڕێگاکانی تری زاراوە دروستکردن کەم بەرهەمترن. هەر چۆنێک بێت لێرەدا دیارترین ئەو ڕێگایانەی کە دەستنیشان کراوە بۆ دروستکردنی زاراوە لە ناو کۆمەڵگەی کوردی لێرەدا دەیخەینەڕوو، بۆیە دەتوانرێ ئەم چەند ڕێگەیە باوەی داڕشتنی زاراوە لە زمانی کوردیدا دەستنیشان بکرێ. بۆ تێگەیشتن لە ڕێگاکانی دروستکردنی زاراوە لە خوارەوە ڕێگاکان و پێناسەیان و نموونە بۆ هەریەکێکیان دەخەینە ڕوو:

١. ڕێگەی لێکدان:

بریتییە لە یەکگرتنی دوو وشە یان زیاتر بۆ گەیاندنی واتایەک یا چەمکێک جا هەندێ جار بەیارمەتی ئامراز و هەندێ جاریش بەبێ یارمەتی ئامراز، لە ئەنجامدا زاراوەی لێکدراو بەرهەم دێ، ((زاراوەش کە چەشنێکە لە وشە بەهۆی ئەم ڕێبازەوە بەگوێرەی پێویست بەدرێژایی تەمەنی زمانی کوردی لەسەر چەند شێوەیەک لە لێکدان هاتۆتە ناو زمانی کوردیدا لەدایک بوو...)) (كامل حسن البصير،١٩٧٩،٦٢). لێرەدا چەند نموونەیەک لە زاراوەی دروستکراو دەخەینەڕوو لەم ڕێگەیەوە، وەک:

((ڕەشنووس، ئێسکەپەیکەر، دەنگەژێ، پەنجەمۆر، دەستنووس، تەنزئامێز، ڕەگەزپەرستی، کارنامە، دژەمووشەک، نیمچەکانزا، ڕۆشنەپێکهاتن، ئەستێرەناسی، خەوڕەوی، کانەخەڵووز...هتد))

٢. ڕێگەی داڕشتن:

((لەناوێکی سادەی واتادار و زیادییەک لەدایک بووە جا ئەم زیادییەش پێشگر یا پاشگر یا هەردوو (پێشگر و پاشگر) پێکەوەدەبن)) (كامل حسن البصير،

١٩٧٩،٧٠). ڕێگایەکە کە وشەیەکی سادە - وەک: ڕاناو، ئاوەڵناو، رەگ یا قەدی فرمان- لەگەڵ پێشگر یا پاشگرێکی وشەداڕێژ بەیەکەوە دێنێ و دەگونجێنێ، دواتر وشەیەکی داڕێژراویان لێ بەرهەم دێنێت. وەک:

((پێنووس، کارگە، گەردیلە، لولەک، پاکانە، فڕۆکە، هەڕەمەکی، داینگە، گیرەک، نووسەک، بینەر، بێتەل، چاویلکە، شەکرە، تەنۆچکە ... هتد))

٣. ڕێگەی داتاشین:

((ڕێبازێکە بۆ سازکردنی زاراوەی نوێباو لە دوو وشەی سادە پاش قرتاندن و فڕێدانی دەنگێک یان زیاترلە یەکێک لە وشە سادەکان یان لە هەردووکیان ئەمجا بە دەم یەکتردانیان و سازکردنی زاراوەیەکی نوێ لە هەردووکیان)) (کامل حسن البصیر ١٩٧٩،٦٩) بەڵام ئەم ڕێگەیە کەمتر باوە بەراورد بە ((ڕێگەی لێکدان یا داڕشتن **خستنەسەر**)) لەناو زمانی کوردیدا بۆ نموونە:

((کۆڕەو، زانکۆ، کارۆموگناتیسی، کارۆئاوی، وشکاوی، زەرداو، کۆئەندام، کاژێر...هتد))

٤. ڕێگەی خستنەسەر: بریتییە لە خستنەسەریەکی دوو وشە یا زیاتر بە یارمەتی ئامرازی ((ی/ ە)) بەمەبەستی دروستکردنی زاراوەیەکی نوێ بۆ فەرهەنگی زمانەکەمان –لە تەوەری دووەمدا زیاتر تیشکی دەخەینەسەر-.

تەوەری دووەم:

ڕێگەی خستنەسەر:

ڕێگەی خستنەسەر بریتییە لە ڕێگەیەک لە ڕێگەکانی دروستکردنی گرێ لە زمانی کوردیدا ئەم ڕێگەیە ڕێگەیەکی تازە نییە لە ئێستادا، بەڵکو لە کۆنیشدا هەر هەبووە و وشە و زاراوەی پێدروستکراوە، وەک:

((کانی ماسی، شێخی ڕەش، ئاسکی کەڵەک، تەختی سلێمان، چەمی چەتۆ...))

هەروەها ئەم ڕێگەیە لە چەندین ئیدیەمی کوردیدا دەبینرێ، وەک:

((مەڕی پێغەمبەر، پیرێژنی جادووکەر، خدری زیندە ، ئەسپێی چەنگی گول، خوێنی سیاوەش، قەزای لابەلا...))

هەر یەک لەم پێکهاتانە لە چەند کەرەستەیەک یا بڵێین دوو وشە یا زیاتر پێکهاتوون هەریەک لەم وشانە چەمکی خۆیان هەیە، وەک:

خدری زیندە

خدر: ئاماژەیە بۆ حەزرەتی خدر

ی: ئامرازی خستنەسەر

زیندە: واتا زیندوو

جگە لەوەی کەرتەکان چەمکی خۆیان پاراستووە لە کاتی هاتنیان بەیەکەوە ؛ بەڵام لەپاڵ واتاکانیشیان چەمکێکی نوێی تریان بۆ دروست بووە کە ئەویش بۆ کەسێکی فریادڕەس و فریادگوزارە ئەم زاراوەیە بەکاردێت.

بەم شێوەیە بە خستنەسەریەکی ئەم وشانە ئیدیەم یا زاراوەیەکی نوێ بۆ فەرهەنگی زمانی کوردی دروست بووە. هەرچەندە کەرەستەکان بەجیاش کاتێ دێن لەناو فەرهەنگدا هەر چەمک و واتای خۆیان لەدەست نەداوە؛ بەڵام کە بەیەکەوەش دێن بەواتا و چەمکێکی نوێی تر بەکاردێن لە زمانەکەدا.

دەبێ ئاماژە بەوەش بکەین هیچ یەک لە زمانناسان کاتێ ئاماژە بۆ ئەو ئامرازنەی کە بۆ لێکدانی وشەی لێکدراو بەکاردێ، دەکەن، ئامرازی (ی) ناگرێتەوە، ئامرازی (ی) تەنیا لە ناو گرێ بۆ دروستکردنی گرێ لە زمانی کوردیدا ڕۆڵی هەیە.

نابێ پێمان نەنگی بێت کە بڵێین ئەمانە پێکهاتەیەکی گرێین نەک وشەی لێکدراو، یا لە ژێر ناوی تردا باس بکرێن، چونکە ئەمە ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە کە ئەمە جۆرێک لە جۆرەکانی گرێیە، لەهەمان کاتدا ڕێگایەکی ئاسان و خێرایە بۆ بەرهەمهێنانی زاراوە لە زمانی کوردیدا، زاراوەسازان ئەم ڕێگایەیان بەکارهێناوە، بێ ئەوەی ئەمە ڕوونبکەنەوە کە لە کوێوە بناغەی ئەم زاراوانە لە فەرهەنگ و فەرهەنگۆکەکانی زاراوەسازی سەریان هەڵداوە، کە ئەم ڕێگایە لە یەکێک لە جۆرەکانی گرێوە سەرچاوە دەگرێ کە ئەویش گرێی ناوی خستنەسەرییە چەندین زاراوەی پێ دروستکراوە بۆ زمانی کوردی. بووەتە یەکێک لە ڕێگە چالاکەکانی زاراوە دروستکردن، کە تا ئێستا سەدان زاراوەی پێدروستکراوە، جگە لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی کوردی چووەتە ناو پەڕتووکە بڕیاردراوەکانی خوێندن و لە هەموو قۆناغەکاندا بەرچاو دەکەون، لەوانە:

((بواری موگناتیسی، شەپۆڵی ڕادیۆ، کارەبای نیشتیمانی، خۆراکی بەسەرچوو، چەکی ئەتۆمی، دڵنیایی جۆری...هتد.))

چەمکی گرێ

وشەی گرێ بەپێی بەکارهێنانی لەناو ڕستە چەند چەمکێک دەدات، بۆ نموونە:

- ئەم کارە بەتۆوە گرێدراوە: پەیوەندیی بەتۆوە هەیە.
- ئەم فەردانە گرێ بدە: دابخە.
- ئەگەر دوو گوریس گرێ بدەی: واتە تێکبخرێ و ببەسترێتەوە.
- ئەم گرێی کوێرە ناکرێتەوە : کاتێک چەندین شت تێک ئالاّ بێت و چووبن بەناو یەکتریدا.

کەواتە وشەی گرێ چەند چەمکێک دەبەخشێ لەوانە: **پەیوەندی، داخراوی، بەستانەوە، چوون بەناو یەکتری.**

پێناسەی گرێ

هەرچەندە چەندین پێناسە بۆ گرێ کراوە؛ بەڵام تەنیا ئەو پێناسانەی گرێمان هێناوە تاوەکو وەک پاڵپشتێک بۆ باسەکەمان سوودی لێوەربگرین، لەوانە:

- **فرێز:** لە مۆرفیمێکی سەربەخۆ یان زیاتر پێکدێت، بەمەرجێک پەیوەندییەکی سینتاکسیی بەهێز لەنێواندا هەبێت وەک **پێکهێنەرێکی گەیەنەر دەکەوێتە نێوان وشە و ڕستە** (دیار عەلی کەمال،٤٢،٢٠٠٢).

کەواتە مەبەست لەم پێناسەیە ئەوەیە گرێ لە وشەیەکی واتادار یا زیاتر پێکدێ، بەمەرجێک پەیوەندییەکی ڕێزمانیی بەهێز لە نێوانیاندا هەبێت. گرێ وەک یەکەیەکی نێوەندگیرە دەکەوێتە نێوان وشە و ڕستە یا قۆناغێکی ناوەندییە لەنێوان ئاستی وشە و ئاستی ڕستەسازیدا.

- **گرێ:** یەکەیەکی سینتاکسییە کە لە کە ڕەسەیەک یان کەرەسەیەکی سەرەکی و هەموو ئەو کەرەسانەی کە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ پێوەی بەندن یان لەژێر دەسەڵاتیەتی پێکدێ (ساجیدە عەبدوڵڵا،١٠،٢٠١٣).

ئەم پێناسەیە: گرێ بە یەکەیەکی ڕستەسازی دادەنێ، واتە جۆرە پێکهاتەیەکی زمانییە لە ناو ڕستەدا دروست دەبێ، بەتایبەتیش ئەو بەشەی پێناسەکە زۆر گرنگە بەلامانەوە کە باس لە ناوەڕۆکی پێکهاتەی گرێ دەکات، دەڵێ: کەرستەکان (دوو وشە یا زیاتر)بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ (بە بێ ئامراز) یاخود بەشێوەی ناڕاستەوخۆ (بە ئامراز) وابەستەی یەکترین، یاخود لەژێر کاریگەریی یەکتریدان.

کەواتە لەم پێناسانەدا دەگەین بەوەی: ئەگەر گرێ پێکهاتەیەکی ناو ڕستەبێ و ڕستەش پێکهاتەیەکی ناو زمان بێ، کەواتە گرێش پێکهاتەیەکی ناو زمانە.

گرێ دەکەوێتە نێوان وشە و ڕستەوە: چونکە گرێ لە وشە پێکدێ، هەروەها ڕستەش لە گرێ پێکدێ .

لەو توێژینەوەدا گرنگی بەو گرێیانە دراوە کە لە دوو بەش یا زیاتر پێکهاتوون، هەر دوو بەشەکە دوو مۆرفیمی سەربەخۆ- وشەی فەرهەنگی- ن یا زیاتر ، کە بەبێ ئامراز، یاخود بە هۆی ئامرازەوە بەیەکەوە بەندن.

ئەم جۆرە گرێیانە نزیک دەبنەوە لە وشەی لێکدراو بەهۆی ئەو تایبەتمەندییانەوە؛ بەڵام لە هەمان کاتدا ناچنە خانەی وشەی لێکدراو لەبەر ئەوەی خاوەنی کۆمەڵێ تایبەتمەندیی ترن، کە جیایان دەکاتەوە لە وشەی لێکدراو .

لای زمانەوانان چەند جۆرێک لە گرێ باسیان لێوەکراوە، کە لە سەر بنەمای بەشەئاخاوتنی سەرە جیاکراونەتەوە، لەوانە: ((ناوی، ئاوەڵناوی، کاری، بەند، ئاوەڵکاری))، دەبێ ئەوە بزانرێ گرێی ناوی جیاواز لە جۆرەکانی تری گرێ، چەندین شێوەی ڕۆنانی هەیە، بەڵام لەم لێکۆڵینەوەیەدا تەنیا تیشک دەخەینەسەر ئەو گرێ ناوییانەی کە لەشێوەی خستنەسەرن بەیارمەتی ئامرازی خستنەسەری ((**ی ، ە**))، کە ئەو دوو ئامرازە تەنیا تایبەتن بە دروستکردنی گرێی ناوی خستنەسەر نەک جۆرەکانی تری گرێ، ئەو جۆرە پێکهاتانەی بەهۆی ئەو ئامرازانەوە دروستدەکرێن، ڕۆڵێکی بەرچاویان هەیە لە زاراوەسازی و دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمانی کوردیدا.

خستنەسەر لە ڕووی پێکهاتەوە:

لە خستنەسەردا بەشێوەیەکی گشتی کەرەسەکانی بریتییە لە ((**سەرە و ئامرازی خستنەسەر و دیارخەر**)) ، کە لە ڕووی ئامرازەوە: بەگشتی ئامرازی خستنەسەر ((**ی / ە**)) بەکاردێ، خستنەسەر بە لایەنی کەم لە دوو کەرەسە (سەرە و دیارخەر) ێکەوە دەست پێدەکات، بۆ زیاتر. بەشێوەیەکی تیۆری دەتوانرێ بێ پایان لەڕێگەی ئەو ئامرازانەی خستنەسەرەوە و زیادکردنی دیارخەرەکانەوە گرێیەکان درێژ بکرێنەوە؛ بەڵام بەشێوەیەکی کارەکی خەڵک گرێیەکان زۆر درێژ ناکەنەوە، وەک:

- **دار ی دەرگاکە جۆرەکەی باشە.**

سەرە ئامراز دیارخەر

- **دار ی دەرگا ی ژوورەکەت جۆرەکەی باشە.**

سەرە ئامراز دیارخەر ئامراز دیارخەر

- **دار ی دەرگا ی ژوور ی میوانەکەمان جۆرەکەی باشە.**

سەرە ئامراز دیارخەر ئامراز دیارخەر ئامراز دیارخەر

- **دار ە سەوزەکە لقەکانی شۆڕبووەتەوە.**

سەرە ئامراز دیارخەر

- دار ە سەوزە ە بەرزەکە لقەکانی شۆڕبووەتەوە.

سەرە ئامراز دیارخەر ئامراز دیارخەر

سەرە (دیارخراو) دەبێ ناو یا ناو ئاسابێ، کە ناو ئاسا: ((ناو / جێناو / چاوگ)) دەگرێتەوە. دیارخەرەکەش دەشێ: ((ناو / جێناو / چاوگ / ئاوەڵناو / ژمارە / ئاوەڵکار)، وەک:

- کوڕ ی گەڕەک بەهانایەوە چوون.

سەرە(ناو) دیارخەر(ناو)

- ئێمە ی کورد دەبێ بێهیوا نەبین.

سەرە(جێناو) دیارخەر(ناو)

- نووسین ی وتار ەکە لە کاتت ناگرێ؟

سەرە (چاوگ) دیارخەر(ناو)

- خەمی ی تۆ خەمی منیشە!

سەرە(ناو) دیارخەر(جێناو)

- شوێن ی وەستان ی پاس ەکە زۆر دوور نییە.

سەرە(ناو) دیارخەر(چاوگ) دیارخەر(ناو)

- مرۆڤ ی باش لە هەموو شوێنێکدا هەن.

سەرە(ناو) دیارخەر(ئاوەڵناو)

- نهۆم ی دووەم زۆر دڵگیرە.

سەرە(ناو) دیارخەر(ژمارە)

- ژیان ی زوو زۆر سادە و ساکار بوو.

سەرە (چاوگ) (دیارخەر)

سەرەڕای بوونی یەکێک لەم دیارخەرانەش بۆی هەیە، مۆرفیمی بەندی ڕێزمانیش ((ێک/ ەکە/ ان)) وەربگرن، کە ئەو مۆرفیمانەش هەر ڕۆڵی دیارخەریان هەیە، کە ئەو مۆرفیمانە دەشێ لە نێو گرێیەکە یا لە کۆتایی گرێیەکە دەربکەون، وەک:

- **گوڵی سپی بۆ دەبەم.**
- **گوڵێکی سپی بۆ دەبەم.**
- **گوڵە سپییەکەی بۆ دەبەم.**
- **گوڵە سپییەکانی بۆ دەبەم.**
- **جلێکی ئەو زۆر جوان بوو.**
- **جلەکەی ئەو زۆر جوان بوو.**
- **جلەکانی ئەو زۆر جوان بوو.**
- **پێچکێکی مێزەکەی چاکردەوە.**
- **پێچکەکانی مێزەکەی چاکردەوە.**

خستنەسەر لە ڕووی واتاوە:

پێشتر ئاماژەمان بەوە کرد کە زاراوەی خستنەسەری لە ڕووی پێکهاتەوە لە گرێی ناوی خستنەسەریەوە هەڵێنجراوە، هەروەها جۆرەکانی گرێی ناوی خستنەسەری لەڕووی واتاوە جیا کراونەتەوە، بەپێی ئەو پەیوەندییەی کەرتەکانی بەیەکتریەوە هەیانە، چەند جۆرێکی لێ دەستنیشان کراوە (ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی،٢٠١٤،٣١)، لەم ڕوانگەیەوە، ئەگەر سەیرێکی بکەین، دەبینین ئەو جۆرانەی خستنەسەری ڕۆڵێکی کارایان هەیە لە زاراوەی خستنەسەریدا، بۆیە بەپێی چالاکترین و بەرهەمدارترینیان لە زاراوەسازیی زمانی کوردیدا، لە خوارەوە ڕیزبەندی کراون:

١. **خستنەسەری ڕەگەزی (بەیانی):** لەم جۆرەیاندا دیارخەر ڕەگەز یان جۆری دیارخراو دەستنیشان یان بەیان دەکات (نووری عەلی ئەمین،١٩٥٦،٧٢)، بوار و سنووری سەرەکە بەیارمەتی دیارخەرەکە دەستنیشان دەکرێت. کە بە دوو شێوە دەبینرێن:

أ. **خستنەسەری دیارخەری:** کە سەرە و دیارخەر دوو ناوی گشتین. وەک:

((خەباتی شاخ، ئەسپی دەریا، مانگی دەستکرد، بۆشایی ئاسمان، خانووی پلاستیکی، فڕۆکەی بێ فڕۆکەوان، خەتی مێخی، بارانی وەرزی، نەخۆشی دەروونی ...))

ب. **خستنەسەری بکەری یا بەرکاری:** کە سەرە و دیارخەر بریتین لە چاوگێک و ناوێکی گشتی، وەک:

((بووژانەوەی دڵ، چاندنی گورچیلە، داخورانی خاک، خەواندنی موگناتیسی، پیسبوونی ژینگە، پاڵاوتنی نەوت، بەرزبوونەوەی پلەی گەرمی، پەستانی خوێن، هەڵگێڕانەوەی خاک، پێکدادانی شارستانییەکان...))

٢. **خستنەسەری تایبەتێتی (بەش لە گشت):** جۆرێکە لە پەیوەندیی نێوان دوو وشە لە ڕووی واتاییەوە کە یەکێکیان ئاماژە بۆ بەشێک دەکات لەوەکەی تر کە ئاماژەی بۆ دەکات (یوسف شەریف سەعید،٢٠١١،١٥٥) وەک ئەم زاراوانە کە سەرەکان بەشێکن لە دیارخەرەکان:

((پەردەی دڵ، چێوەی بازنە، تیشکی گەردوونی، گلێنەی چاو، پەینی ئاژەڵ...))

٣. **خستنەسەری وەسفی:** لەم جۆرەیاندا پێکهاتەی خستنەسەر لە دیارخراو و دیارخەر (صفە و موصوف) پێکهاتووە ، کە دیارخەر لەم جۆرەیاندا دەبێ ئاوەڵناو بێت (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی،٢٠١٤،٣٣)، واتە سەرە ناوە و دیارخەرەکە ئاوەڵناوە، وەک:

((جەنگی سارد، خڕۆکەی سپی، جیهانی سێیەم، منداڵی ناکام، مرۆڤی هۆشمەند، خاکی فشەڵ، ئاسنی خاو، گۆشەی وەستاو، بۆمبی هێشوویی، تەوژمی بەرز، گوڵەوەرزییەکان...))

٤. **خستنەسەری خاوەنێتی:** ((پەیوەندیی خاوەن و خاوەنداریێتی لەنێوان دیارخراو و دیارخەر هەیە، واتە دەبێ دیارخەر توانای خاوەنداریێتی هەبێ، هەروەها

سەرە (دیارخراو)یش دەتوانێ خاوەندارێتی بکات، ئەوەی باوە لەم جۆرەیاندا (دیارخەر) بە شێوەیەکی گشتی ناوی مرۆڤە)) (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی،٢٠١٤،٣١) کۆمەڵێ زاراوە بەرچاو دەکەوێ، کە بەڕێگەی خستنەسەر سازکراون و ئەم پەیوەندییە لە نێوان سەرە و دیارخەرەکەیدا هەیە، وەک:

((یاسای باسکاڵ، تیۆری نیوتن، ڕێبازی مارکسی ،...))

٥. خستنەسەری ڕوونکردنەوە: لەم جۆرە خستنەسەرەدا بەشێوەیەکی گشتی دیارخراو ناوی گشتییە و دیارخەر ناوی تایبەتییە (رشید یاسمی و دیگران،١٣٨٠، ٥١). کە لەم نموونانەدا سەرە ناوی گشتییە و دیارخەرەکەش ناوی شوێنە، وەک:

((جەنگی کەنداو، مرۆڤی نیاندەرتاڵ، شەڕی چاڵدێران، مافووری کاشان، گوێزی هیندی، خانووی کۆری...))

٤. خستنەسەری هاوڕێیەتی: هاوڕێیەتی واتە پەیوەندیی ئاسایی وشەیەک بە هەندێ وشەی دەستنیشانکراوی تر، چەمکی هاوڕێیەتی دەگەڕێتەوە بۆ گونجانی واتەی وشەکان لەگەڵ یەکتردا لە ڕووی پێکەوەهاتنیاندا (حسن انوری و یوسف عالی،١٣٨٩، ٤٤).

((ساڵی زاینی، چەکی کیمیاوی، مۆرکی نەتەوایەتی، موولوولەی خوێن، بۆتەی ئەدەبی...))

٥. خستنەسەری لێکچوون (تەشبیهی): لێکچوون بە واتای چوواندنی شتێکە بە شتێکی تر، واتە لە نێوان دیارخراو و دیارخەر پەیوەندیی لێکچوون هەیە (حسن انوری و یوسف عالی،١٣٨٩،٤٤).

خستنەسەری چوواندن (مشبە) بە بەو چوێندراو(مشبە بە): لەم جۆرەیاندا دەبێ (بەو چوێندراو) ئاشکراتر و ڕوونتر لە (چوواندن) بێت، واتە (چوواندن)مان بۆ ڕوون نییە، بە (بەو چوێندراو) دەچوێنین تا بۆمان ڕوون بێتەوە، بۆ ئەوەی لە مەبەستی قسەکەر بگەین، وەک:

((دەسەڵاتی چوارەم، شۆڕشی سەوز، یاسای دارستان، خەباتی ژێرزەمینی...))

٦. خستنەسەری خواستن (میتافۆر): خواستن جۆرێکە لە خوازەی زمانی و بریتییە لە بەکارهێنانی وشەیەک بۆ دەربڕینی واتەیەکی تر بێجگە لە واتای دروستی

وشەکە، پەیوەندیی نێوان واتای دروست و واتای خوازەیی وشەکە هەمیشە لێکچوونە؛ بەڵام یەکێک لە هەردوو بناغەکەی فڕێ دراوە، دەبێ نیشانەیەکیش هەبێ کە ئێمە مەبەستمان بەم وشەیە واتا خواستراوەکەیە نەک واتا دروستەکە بڕوانە: (کامل حەسەن عەزیز، ١٩٨١،٩٧) (بەکر عومەر عەلی مەعرووف،٢٠،٢٠٠٠)

((دەستی کار، تیشکی سەوز، هێڵی هەژاری ، کارتی سوور، خەڵاتی نۆبڵ...))

گرێی ناوی خستنەسەری و زاراوەی خستنەسەری

پەیوەندی و هاوبەشی زاراوەی خستنەسەری بە گرێی ناوی خستنەسەریەوە ئەوەیە کە زاراوەی خستنەسەری بەشێکە لە گرێی ناوی خستنەسەری، چونکە زاراوەی خستنەسەری بە هەمان ئەو یاسا و ڕێسایانەی گرێی خستنەسەری دروستدەکرێ- کە لە بابەتی پێشوو خستوومانەتەڕوو - چونکە گرێی ناوی خستنەسەری و زاراوەی خستنەسەری هەردووکیان کەرەسەکانیان بریتییە لە ((سەرە و دیارخەر))، هەروەها بەشە ئاخاوتنەکانی ((سەرە و دیارخەر))ەکانی زاراوەی خستنەسەری هەر لە هەمان جۆری گرێی ناوی خستنەسەرن، لە هەمان کاتدا هەر ئامرازی خستنەسەری ((ی / ە)) لە پێکهاتەیاندا بەکاردەهێنرێ، وەک:

- **گوڵە سوورەکانی کەمە.**

گوڵ + ە + سوور + ەکە + ان = گرێی خستنەسەری

سەرە ئامراز دیارخەر دیارخەر دیارخەر

- **خڕۆکە سوورەکانی کەمە.**

خڕۆکە + ە + سوور + ەکە + ان = *زاراوەی خستنەسەری*

سەرە ئامراز دیارخەر دیارخەر دیارخەر

- **توێژینەوە لەسەر منداڵی ساوا دەکات.**

منداڵ + ی + ساوا = گرێی خستنەسەری

سەرە ئامراز دیارخەر

- **توێژینەوە لەسەر منداڵی بلووری دەکات.**

منداڵ + ی + بلووری = *زاراوەی خستنەسەری*

سەرە ئامراز دیارخەر

• بەڵام ئەوەی زاراوەی خستنەسەری جیادەکاتەوە لە گرێی خستنەسەری ئەوەیە: زاراوەیەکی خستنەسەری لە چەند کەرەستە پێکهاتبێ هەر هەموویان هەمان بەها و نرخیان هەیە، لەمەدا لە وشەی لێکدراو دەچێت نەک گرێ، هەرچی لە گرێدا «هەموو کەرتەکان بەها و نرخی ڕێزمانییان (وەکو یەک) نابێت، بەڵکو کەرەسەیەک تێیاندا دەبێ بە(سەرە)» (ساجیدە عەبدوڵلا،٢٠١٣،١١). بۆیە لە گرێی خستنەسەر دەتوانرێ دیارخەرەکان لابرێن، تەنیا سەرە (دیارخراو)ەکە بمێنێتەوە؛ بەڵام لە زاراوەی خستنەسەردا ناتوانرێ دیارخەرەکان لابرێن، چونکە هەموو کەرتەکان هەمان بەها و نرخیان هەیە، بەیەکەوە زاراوەیەکیان دروستکردووە، بۆیە بەلادانی هەر کەرتێکی زاراوەکە و چەمکەکەشی تیادەچێ.

• ئەو زاراوانەی لای زاراوەسازان بەڕێگەی خستنەسەر دروستکراون، چەسپاون و چوونەتە ناو فەرهەنگەوە؛ بەڵام هەموو جۆرەکانی گرێی بە خستنەسەریشەوە لای خەڵک بە کاتی دروستدەکرێن و دەتوانرێ بەردەوام گۆڕانکارییان تیا بکرێ.

• جیاوازییەکی تر کە لە نێوان زاراوەی خستنەسەری و گرێی خستنەسەری لەوەدایە. کاتێ گرێیەکی خستنەسەری دەبێت بە زاراوە ئەوکاتە بە بەشەکانی گرێیەکە لەمەولا بەسەریەکەوە بۆ چەمکێکی دیارکراو بەکاردێن وەک هەر وشەیەکی لێکدراو یا داڕژاو ...هتد. کە بۆ مەبەستێک ڕۆنراون. بەسەریەکەوە دەچنە ناو فەرهەنگەوە لەناو ڕستەشدا نابێ لێک هەڵوەشێنرێتەوە، یا هیچ مۆرفیمێکی ڕێزمانی بکەوێتە نێوانیان، وەک:

- **من چووم بۆ <u>خاچی سوور</u>.** **خاچی سوور** : (زاراوەی خستنەسەری)
- **من چووم بۆ <u>خاچێکی سوور</u>.** **خاچێکی سوور** : (گرێی خستنەسەری)

زاراوەی خستنەسەر و وشەی لێکدراو

ئەگەر بوترێ ڕێگەی لێکدان ڕێگایەکی چالاکی وشەسازی و زاراوەسازییە، ئەوا ڕێگەی خستنەسەر ئەگەر لەم بروەی زیاتر نەبێت کەمتر نییە، بە بەڵگەی ئەوەی ئەو زاراوانەی کە لە فەرهەنگە زاراوەسازییەکان و تەنانەت لە ژیانی ڕۆژانەیدا دەبینرێ و دەبیسترێ، بەشێکی زۆری لە جۆری خستنەسەرە.

لە بنەڕەتدا زاراوەی خستنەسەر لە ڕووی پێکهاتەوە سەرچاوەکەی لە گرێوە هاتووە؛ بەڵام لە سنووری گرێوە دەرچووە و چووەتە ئاستی زاراوە و وشەی فەرهەنگییەوە و لەناو ڕستە و فەرهەنگی کوردیدا ئەم پێکهاتەیە مامەڵەی وەک هەر وشەیەکی داڕێژراو یا لێکدراو لەگەڵدا دەکرێ جارێکی تر بەچاوی گرێوە سەیر ناکرێ.

دەتوانرێ لە چەند خاڵێکدا هاوبەشیی نێوان زاراوەی خستنەسەر و وشەی لێکدراو دەستنیشان بکرێ، لەوانە:

١.زاراوەی خستنەسەر: بریتییە لەو جۆرە گرێیانەی لە دوو وشە یان زیاتر پێکدێن، کە وشەکان خراونەتە پاڵ یەکتری بە یارمەتی ئامرازی خستنەسەر (ی یا ە) هەرچی وشەی لێکدراوە: بریتییە لە دوو یان چەن شێوەیەکی (مۆرف) سەربەخۆ واتادار یا بێ واتا. لە دوو وشە یا وشە و ڕەگ و قەد بەهۆی ئامرازەوە یا ئامراز پێکدێن، وەک: دڵشاد، گوڵەگەنم، دار بادەم....هتد (رفیق شوانی، ٢٠١٤،١٨٩) بە یارمەتی ئامرازی ((ە، و، بە، لە...))

٢.ئەمەی وایکردووە کە هەندێ جار جیاوازی نەکرێ لەنێوان وشەی لێکدراو و گرێ ئەو تایبەتمەندیەی گرێیە کە وەک ((یەکەیەکی سەربەخۆیە لە ڕەفتاردا دەگوازرێتەوە بۆ پێشەوە یان دواوە ڕستەکە تێک ناچێت ، واتە کەرتەکانی گرێ هەموویان پێکەوە دەجوولێن نەک یەکێک لە کەرەستەکانی بگوازرێنەوە و لە ڕستەشدا پاش و پێشیان پێ بکرێ)) (ساجیدە عەبدوڵلا ، ٢٠١٣،١١) کە لەمەدا گرێی خستنەسەر یاخود زاراوەی خستنەسەر لەم تایبەتمەندییە لە وشەی لێکدراو دەچێ، کە کەرتەکان وابەستەی یەکترین. لەڕستەدا بەیەکەوە دەجوولێنەوە، نابێ لێک جیا بکرێنەوە.

٣.کەرتەکانی وشەی لێکدراو جۆرە پەیوەندییەکی واتایی لە نێوانیاندا هەیە لە جۆری دیارخەر و دیارخراوی یا بکەر و کار یا بەرکار و کار هتد. هەروەها زاراوەی خستنەسەریش چەندین جۆر لەم پەیوەندییە واتاییانە لە نێوانیاندایە.

٤.هەروەک چۆن کەرتەکانی وشەی لێکدراو بەگشتی لە دوو کەرت پێکهاتوون، وەک: **((کارنامە، گوڵبەدەم، دوورەدەست، تیروپشک...))**. ڕێژەی ئەوانەی کە لە دوو کەرت زیاترە واتە ئەوانەی لە سێ کەرت پێکدێن زۆر کەمە بۆ

نموونە: ((**پاشەکشەکردن، سەرئاوکەوتن، لەهۆشخۆچوون، دەستنیشانکردن، لەخۆدەرچوون...**))، هەروەها ئەوانەی کە لە چوار کەرت پێکدێن ڕێژەیان یەکجار کەمتر دەبێتەوە بۆ باری دەگمەن، هەروەها ژمارەی کەرتەکانی زاراوەی خستنەسەر بەهەمان شێوەیە. زاراوەی خستنەسەر بە شێوەی :

دوو کەرت: ((**مرۆڤی سەرەتایی، جەمسەری باکوور، مانگی دەسکرد، یارییەئاگرینەکان، تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان...**))

سێ کەرت: ((**درەختە هەمیشە سەوزەکان، شەڕی یەکەمی جیهانی، پشتێنەی جەمسەری باشوور، مافی چارەی خۆنووسی...**))

بەم جۆرە لە کاتی کارکردن بەم ڕێگەیە ڕەچاوکردنی ئەم ڕێژانە سەرکەوتنی زاراوەکە بە ڕێگەی خستنەسەر دەستەبەر دەکات.

٥.زاراوەی خستنەسەر لە وشەی لێکدراو دەچێ لەو ڕووەوەی هەموو کەرتە پێکهێنەرەکانی هەمان بەها و نرخیان هەیە، بەیەکەوە چەمکێکیان دروستکردووە لەبەر ئەمە ناتوانرێ هیچ کەرتێکیان لابرێن، وەک:

- **لە ماڵەوە پەنجەی خانمی دروستکرد.** **پەنجەی خانم**: زاراوەی خستنەسەر
- **لە دادگادا پەنجەمۆری کرد.** **پەنجەمۆر**: وشەی لێکدراو

٦.وشەی لێکدراو بەوە ناسراوە کە مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی، وەک: ((ێک، ەکە، ەکان، ان)) ناتوانرێ بچنە نێو بەشەکانی وشە لێکدراوەکە لە کاتێکیشدا ئەمە ڕوویدات ئەوا دوور دەکەوێتەوە لە کرۆک و واتای وشە لێکدراوەکە، بەمەش وشە لێکدراوەکە هەڵدەوەشێتەوە و دەبێتە گرێیەکی ئاسایی، بۆ نمونە:

- **<u>گوڵەباخێکم</u> بۆ بێنە.** **گوڵەباخ**: وشەی لێکدراو
- **<u>گوڵێکی باخەکەم</u> بۆ بێنە.** **گوڵێکی باخەکە**: گرێی ناوی خستنەسەری
- **<u>دار گوێز</u> لە چیاکاندا زۆرە.** **دار گوێز**: وشەی لێکدراو
- **ئەمە لە <u>داری گوێز</u> دروست کراوە.** **داری گوێز**: گرێی ناوی خستنەسەری

ڕەفتارکردن زاراوەی خستنەسەری ڕەفتاری وەکو وشەی لێکدراوەکانە، چونکە قبوڵی مۆرفیمی ڕێزمانی ناکات لە ناوەوەیدا، بێگومان زاراوەی خستنەسەری دەبێ وەک هەر وشەیەکی لێکدراو ڕەفتاری لەگەڵ بکرێ، لە ڕووی بەکارهێنانی لەناو ڕستەوە، هەروەک چۆن وشەی لێکدراو قبوڵی مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی ناسیاوی

نەناسیاوی کۆیەکان ناکات بێتە نێو کەرتەکانی، بەهەمان شێوەش زاراوەی خستنەسەری ئەمە قبوڵ ناکات، هەرکاتێ ئەم جۆرە مۆرفیمانەی بخرێتە نێوانی کەواتە زاراوەکە هەڵدەوەشێتەوە و دەبێتە گرێیەکی ئاسایی وەک هەر جۆرێک لە جۆرەکانی گرێ ناوی خستنەسەری، وەک:

- **ئەم باسە هێڵی سوورە.** **هێڵی سوور** : زاراوەی خستنەسەری
- **ئەم باسە هێڵەکانی سوورە.** **هێڵەکانی سوور** : گرێ ناوی خستنەسەری

ئەوەی زاراوەی خستنەسەری جیادەکاتەوە لە وشەی لێکدراو:

١.بەکارهێنانی ئامرازی (ی) تایبەتە بەگرێی ناوی خستنەسەری و زاراوەی خستنەسەری، چونکە ئەو ئامرازانەی کە بۆ لێکدانی وشەی لێکدراو بەکاردێن بریتین لە: ((ە، بە ، تا ، لە ...هتد))، بەهیچ شێوەیەک تا ئێستا هیچ زمانەوانێک ئامرازی (ی) بە ئامرازێکی لێکدانی وشەی لێکدراو دانەناوە، ئامرازی (ی) تەنیا لەناو گرێدا دەبینرێ و بەکاردێ، کەواتە ئەو زاراوانەی بەهۆی ئامرازی ((ی)) دروستکراون، ناتوانین بڵێین وشەی لێکدراون یاخود لەناو وشەی لێکدراودا پۆلینیان بکەین، بەڵکو دەبێ وەک ڕێگایەکی تری وشە ڕۆنان بۆ زاراوە دروستکردن مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ.

٢.ئامرازی لێکدانی (ە) ڕۆڵێکی کارای هەیە لە دروستکردنی وشەی لێکدراودا بە بەراورد بە ئامرازەکانی تری لێکدان، وەک: **((مێرگەسوور، وشکەساڵی، بەردەڕەش، گوڵەباخ، ڕەشەوڵاغ، سوورەماسی، مانگەشەو، کۆنەفرۆش، پیرەمێرد...))**

بەڵام زاراوەی خستنەسەر بە ڕێژەیەکی زۆر لە زۆربەی بارەکاندا بە یارمەتی ئامرازی خستنەسەری (ی) دروستدەکرێن؛ بەڵام بە ڕێژەیەکی کەم بە یارمەتی ئامرازی خستنەسەری (ە) دروستدەکرێن، تەنیا لەو بارانەدا نەبێ، کە دیارخراوەکە کۆیە و نیشانەی کۆیەکەش دەچێتە سەر کۆتا کەرتی زاراوەکە – دیارخەرەکە- ، هاوکات نیشانەی ناسیاویشی لەگەڵ وەردەگرن، ئەگەر نا بەگشتی لەو سنوورە دەرناچن، وەک:

الاشجار المتساقطة: درەختە گەڵاوەریوەکان

الحشرات الضارة: مێرووە زیانبەخشەکان

العناصر الغذائیة: توخمە خۆراکییەکان

ئەنجام:

لە ئەنجامدا گەیشتووم بە چەند خاڵیک لەوانە:

١.جیاکردنەوەی ڕێبازەکانی زاراوە وەرگرتن لە ڕێگەکانی زاراوەدانان ، چونکە ڕێبازەکانی زاراوە وەرگرتن بریتین لە شێوازی مامەڵەکردن لەگەڵ چەمک و زاراوە نوێیەکان؛ بەڵام ڕێگەکانی زاراوە دروستکردن بریتین لە دارشتنەوەی چەمکەکان لە بۆتە ڕێزمانییەکاندا، کە مەبەست لە بۆتەی ڕێزمانی یاساکانی ڕۆنانی وشە و گرێ و ڕستەکانی زمانێکی دیاریکراوە.

٢.ڕێبازەکانی زاراوە وەرگرتن بریتین لە: خواستن و کورداندن و وەرگێڕانی چەمکی و وەرگێڕانی پیتی و خوازە و پێوانەیی؛ بەڵام ڕێگاکانی دروستکردنی زاراوە بریتین لە: لێکدان و دارشتن و داتاشین و خستنەسەر.

٣.ڕێگای خستنەسەر لە زمانی کوردیدا لە کۆنیشدا هەر هەبووە، ڕۆڵێکی دیاری هەبووە لە بەرهەمهێنانی چەندین زاراوە و ئیدیەم. ڕێگای خستنەسەر پێکهاتەیەکی سادەی هەیە و بەیارمەتی ئامرازی خستنەسەری ((ی / ە)) دروست دەکرێ، بۆیە ڕێگایەکی ئاسان و خێرایە بۆ زاراوەسازکردن.

٤.خستنەسەر لە ئاستی ڕستەسازیدا بریتییە لە ڕێگەیەک لە ڕێگەکانی دروستکردنی گرێ؛ بەڵام لەناو زانستی زاراوەسازیدا سوودی لێوەرگیراوە، بووەتە ڕێگەیەک لەڕێگە چالاکەکانی دروستکردنی زاراوە.

٥.تایبەتمەندییەتی زاراوەی خستنەسەر لە سەرێکەوە لە گرێ نزیکە و لەسەرێکی تریشەوە لە وشەی لێکدراو ، چونکە لە ڕووی پێکهاتەوە زاراوەی خستنەسەر لە گرێی ناوی خستنەسەریەوە هاتووە، هەروەها زاراوەی خستنەسەری دەچێتە ناو فەرهەنگەوە، مامەڵەی وەک هەر وشەیەکی دارێژراو یا لێکدراو لەگەڵدا دەکرێ، جارێکی تر بەچاوی گرێوە سەیر ناکرێ.

سەرچاوەکان

کتێبی کوردی:

١. بەکر عومەر عەلی مەعروف (٢٠٠٠)، میتافۆر لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی.

٢. جەمال عەبدول (٢٠٠٨)، بەرکولێکی زاراوەسازیی کوردی: چاپی دووەم، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، ژمارە (٤٥) دهۆک

٣. رەفیق شوانی (پ. د.) (٢٠١٤)، وشەسازی زمانی کوردی، چاپی دووەم، کەرکوک: کۆمەڵگای چاپخانەی داودی.

٤. رۆژان نوری عبدالله (٢٠٠٧)، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی کوردی، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا سلێمانی.

٥. ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی (پ.ی.د) (٢٠١٣)، چەند لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی، هەولێر: چاپخانەی حاجی هاشم.

٦. ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی (پ.ی.د) (٢٠١٤)، جۆرەکانی خستنەسەر(الاضافة) لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە(٢٩)، هەولێر.

٧. شەهاب شێخ تەیب تاهیر (د.)(٢٠١٢)، بنەما و پێکهاتەکانی زاراوە لە زمانی کوردیدا، چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی.

٨. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠٠٥)، دروستەی فرێز لە زمانی کوردیدا، ماستەر سلێمانی

٩. کامل بصیر(د.) (١٩٧٤)، زمانی عەرەبی و کێشەی زاراوەی کوردی، بەغدا: چاپخانەی کۆڕی زانیاری.

١٠.کامل حسن البصیر(د.) (١٩٧٩)، زاراوەی کوردی لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندن، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی.

١١.کامل حەسەن عەزیز بەصیر (١٩٨١)، زانستی ئاوەڵواتا، بەغدا: چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق.

١٢.کەمال جەلال غەریب (٢٠١٢)، پڕۆژەی زاراوەی زانستیی کوردی، چاپی دووەم، هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

١٣.محەمەد وەسمان (٢٠٠٤)، گیرو گرفتەکانی زاراوە دانان لە زمانی کوردیدا، هەولێر. کامل حسن البصیر ١٩٧٩

١٤.نوری عەلی ئەمین (١٩٥٦) قەواعدی زمانی کوردی، بەغدا.

١٥.یوسف شەریف سەعید (٢٠١١) زمانەوانی، هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات.

١٦.یوئێل یوسف عەزیز(د.)، سەلمان داود ئەلواستی (د.)، عەبدولوەهاب ئەلنەجم (١٩٨٢) وەرگێڕانی ئەدەبی، و. غازی فاتح وەیس. چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین.

فەرهەنگی کوردی:

١٧. بەدران ئەحمەد حەبیب (٢٠٠٥)، فەرهەنگی زاراوگەلی ڕاگەیاندن، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

١٨.جەلال مەحمود علی (١٩٨٢) ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا. بغداد: بڵاوکراوەی حسام.

١٩.جەمال جەلال حوسێن، دلێر سابیر ئیبراهیم (٢٠٠٨)، زاراوگەلی کاروباری مین، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

٢٠.حەمە ساڵح فەرهادی (٢٠٠٧)، چەپکێک لە زاراوگەلی کشتوکاڵ، هەولێر: چاپخانەی دەزگای ئاراس.

٢١.عوبێد خدر(٢٠٠٧)، فەرهەنگی کۆمەڵناسی، هەولێر: چاپخانەی دەزگای ئاراس.

٢٢.عەبدوڵڵا غەفور(د) (٢٠٠٧)، فەرهەنگی جوگرافیای دانیشتوان، چاپی یەکەم، دهۆک: چاپخانەی خانی.

٢٣.عەبدوڵلا غەفور(د) (٢٠٠٨)، فەرهەنگی جوگرافیای کوردستان، چاپی سێیەم، دهۆک: چاپخانەی خانی.

٢٤.عەبدولوەهاب شێخانی (٢٠١٣). فەرهەنگی ڕەنگ، هەولێر: چاپخانەی موکریانی .

٢٥.کۆمەڵێك مامۆستا (٢٠٠٧)، فەرهەنگی هەراشان کوردی ـ کوردی. هەولێر: کۆڕی زانیاری کوردستان .

٢٦. کەمال غەمبار(٢٠٠٦) ، زاراوەی ڕاگەیاندن، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

٢٧.محمد چیا (٢٠٠٤)، فەرهەنگی فەلسەفی، سلێمانی، کتێبی کوردی.

٢٨.مەسعود عبدالخالق (٢٠٠٨)، مەوسوعەی جودی بۆ چەمک و زاراوەکانی سەردەم، بەشی یەکەم، هەولێر: نووسینگەی تەفسیر.

سەرچاوەی عەرەبی:

٢٩.محمد احمد

٣٠.محمد داود(د) (٢٠١٧) هل تموت اللغة؟!، صدى البلد،

https://www.elbalad.news/2908525

٣١.محمد علي الخولي (١٩٨٢)، معجم علم اللغة النظري، لبنان: بيروت.

سەرچاوەی فارسی:

٣٢.حسن انوری و یوسف عالی (١٣٨٩)، دستور زبان فارسی ١ ، تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

٣٣.رشید یاسمی و دیگران (١٣٨٠) دستور زبان فارسی (پنج استاد)، چاپ ششم، تهران: چاپخانەی رامین.

الملخص

دور الاضافة في علم المصطلح

تعني هذه الدراسة الموسومة ب ((دور الاضافة في علم المصطلح)) ببيان الدور الذي تؤديه الاضافة في صنع المصطلحات وإيجادها في اللغة الكوردية، بوصفها وسيلة من وسائل المستعان بها في صنع العبارة الاسمية، من منطلق أن المصطلح هو بحد ذاته اسم.

و المصطلحات التي تصنع وتتكون عن طريق الاضافة شأنها شأن أية كلمة أو اسم مركب يتم التعامل معها في أثناء الاستعمال وفي المعاجم كذلك ويمكن الفرق بينهما في تركيبهما ولا سيما في المجال والأدوات التي تتمثل فيها.

وقد اعتمدت الدراسة منهجا وصفيا تحليليا ونطاق الدراسة هو اللهجة الكوردية والوسطى وأمثلتها مأخوذة من الكتب و المعاجم والمعاجم الاصطلاحية.

و الدراسة في مجملها مكونة من المقدمة ومحورين يعني محورها الأول المعنون ب ((علم المصطلح)) بالحديث بعلم المصطلح والمناهج المتبعة في صنع المصطلحات وطرق صناعتها.

أما محورها الثاني الموسوم ب((دور الإضافة في علم المصطلح)) فيلقي الضوء على مفهوم العبارة وتعريف الاضافة، وبيان نقاط التلاقي والتقاطع بين العبارة الاسمية والكلمة المركبة، ودور الاضافة في صنع المصطلحات في اللغة الكوردية. وتنهي الدراسة مشوارها بخاتمة، مودع فيها أهم الاستنتاجات التي توصلت إليها الدراسة.

الكلمات الدالة: علم المصطلح، المصطلح، الاضافة، العبارة الاسمية، الكلمة المركبة،

Abstract

The role of addition in terminology

The paper which is entitled ”The role of addition in terminology” focuses on terminology and the role addition plays in forming terms in Kurdish. Addition is a means of forming noun phrase and this is useful in terminology as terms themselves are nouns.

The terms that are used in this way are dealt with as words or compound noun in their use and in dictionaries, but they differ in their structure, which is obvious in their field and method.

The methodology of the research is an analytic description of middle Kurdish dialect. The examples are takes from books, dictionaries, and also from terminological dictionaries related to this dialect.

The research is made of two parts besides the introduction and conclusion:

The first aspect is “Terminology” takes terms, definitions, processes of borrowing terms and the ways of forming terms.

The second aspect is entitled” The role of addition in terminology” this part focuses on the concept and definitions of the phrase addition similarities and differences between phrases and compound words, noun phrase addition and the term of addition, this part focuses on the role of addition in terminology.

Finally, the conclusions arrived at are summarized in several points.

Keywords: Terminology**,** Term**,** Addition**,** Noun phrase**,** Compound word**.**